

مثنوی شیرین و فرهاد سرودهٔ دونی چند را یزاده

دکتر محمد ناصر / دکتر محمد صابر ☆

Abstract:

Shirin & Farhad is a famous Persian love story narrated by so many poets, but the best known is written by Nazami Ganjavi. Many of the Sub-continent's Persian poets have also shown their interest in the same fairy tale. Dunichand Raizadeh, a Hindu Persian poet of Sub-continent, has told this tale yet again, very briefly but artistically. In present article, this unpublished Mathvavi has been edited and introduced.

Key words: Shirin & Farhad, Love story, Persian literature, Sub-continent Dunichend Raizadeh

دونی چند را یزاده معروف به نام بالی، تاریخ نویس و شاعر زبان فارسی شبه قاره، در سدهٔ دوازدهم قمری می زیسته است۔ اسم پدرش میگهراج راززاده بود۔ دونی چند در زمان کودکی اش، در سن هفت سالگی، پدرش را از دست داد۔ همان از دوران طفولگی به جهانگردی، علوم حرب و علم موسیقی علاقه داشت، و افزون بر آن در علم طب نیز دستی داشت و به معالجهٔ مریضان و کسالت‌مندان نیز می پرداخت۔ اما در اواخر زندگانی اش این شغل را ترك گفت و به خدمت سلطان دلاور خان گکهر (حك: ۱۱۱۷ - ۱۱۳۹ق) در آمد و به عنوان متصدی اش

خدماتی انجام داد۔ (Duni Chand, P.6-7)

می نویسند که به سبب سختگیری مدار المہام بہ زندان افتاد و چندی بعد رہایی یافت و عازم بغداد شد، و دوازده سال در آن دیار بسر برد، و سپس بہ سرزمین پوتوہار، میہن خویش، باز آمد۔ در آن هنگام از شهرستانهای متعدد ایالت پنجاب از جملہ مولتان، گجرات و سیالکوٹ دیداری کرد و در دوران ہمین سفر طولانی بہ ایالت جمون ہم رسید (اسماعیل پور، ص ۲۰۹۵) و در دربار راجہ جمون وقتی کہ سخن از دلیری و شجاعت فرمان رویان آن دیار می رفت، دونی چند رایزادہ بہ ستایش خانوادہ گہکران پرداخت، چون خودش را پرورده و نمکخوار ایشان می پنداشت۔ در باریان راجہ جمون در اثبات ادعای او، از وی شعر حماسہ ای تقاضا نمودند، و دونی چند رایزادہ در ظرف چند روز بہ زبان پوتوہاری نسب نامہ منظوم خانوادہ گکھران را سرود و توسط میر گل میراسی بہ دربار راجہ جمون فرستاد نسب نامہ یاد شدہ بہ دست سلطان مبارز خان نیز رسید و مورد استقبال گرم وی قرار گرفت، و بہ تقاضای وی دونی چند بہ نوشتن کیگور نامہ پرداخت، و در سال ۱۱۳۷ق آن را بہ پایان رساند۔ (سید عبداللہ، ص ۹۶؛ ظہورالدین احمد، صص ۴۳۳-۴۳۷، جلد سوم)

پس از در گذشت دونی چند رایزادہ، فرزندش برجناہ رایزادہ و سپس نوحہ اش رتن چند رایزادہ بر مطالب کیگور نامہ افزودند، و چندی بعد نویسنده ای دیگر بہ نام عزت رای نیز بر متن کتاب افزود۔ (ہمو، همانجا)

شاد روان دکتر محمد باقر، استاد و ریاست گروہ فارسی در دانشکدہ خاور شناسی، دانشگاہ پنجاب، لاہور، پاکستان، کیگور نامہ را در سال ۱۹۶۵م توسط اکادمی ادبی پنجابی از لاہور منتشر کرد و در ضمن تدوین و تصحیح، چہار نسخہ خطی زیر را مورد نگاہ قرار داد:

الف) نسخہ خطی موجود در کتابخانہ اندیا آفس در لندن، انگلستان (کتابخانہ بریتیش فعلی، در لندن)

ب) نسخہ خطی موجود در موزہ بریتانیا در لندن، انگلستان (کتابخانہ بریتیش فعلی در لندن)

ج) نسخہ خطی موجود در کتابخانہ شخصی محمد گلزار خان

د) نسخہ خطی موجود در کتابخانہ شخصی غازی الدین حیدر

علاوہ بر چہار نسخہ مزبور، در کتابخانہ مرکزی دانشگاہ پنجاب، لاہور، پنج نسخہ دیگر بہ شمارہ ایچ ۵۲، ایچ ۵۳، ایچ ۵۴، ایچ ۵۵ و ایچ ۱۱۲، نیز در مجموعہ آذر

نگهداری می شود. (منزوی، الف، صص ۱۵۱۲-۱۵۱۳، جلد هشتم؛ همو، ب، صص ۴۸۷، ۴۸۹، جلد دهم؛ نوشاهی، ص ۴۱۶) که هیچ کدام از آنها مورد استفاده دکتر محمد باقر قرار نگرفت. در میان نسخه یاد شده، دو نسخه به شماره ایچ ۵۵ و ایچ ۱۱۲ نسبت به نسخه های دیگر مفصلتر هستند و افزون بر تاریخ منشور خانواده گکهران مثنوی های بسیار جالب را نیز دارند شایسته است ذکر شود که در سه نسخه دیگر هیچ مثنوی نیامده است. مثنویها به این ترتیب است:

(۱) در تعریف قلم (۲) در صفت کاغذ (۳) در شکوه و شکایت فلك (۴) حکایت یوسف زلیخا (۵) قصه لیلی و محنون (۶) قصه شیرین و فرهاد (۷) قصه وامق و عذرا (۸) قصه رسالو و کوکلا (۹) قصه سسی و پنون (۱۰) قصه هیر و ماهی (۱۱) قصه مرزا و صاحبه (۱۲) قصه بون و جلالی (۱۳) قصه سوهنی و مهینوال (۱۴) قصه مادهو و کام کندلا (۱۵) قصه سورتیه و بیجا (۱۶) قصه رود و جلالی (۱۷) قصه مصری و ماهی (۱۸) قصه باغ این جهان. (منزوی، الف، ۱۵۱۳؛ ظهور الدین احمد، ۴۳۸، جلد سوم)

جالب است که در کیگوهر نامه، چاپ دکتر محمد باقر، ذکری از هیچ مثنوی نیامده است. مثنوی شیرین و فرهاد، در دو نسخه خطی در مجموعه آذر، به شماره ایچ ۵۵ (نسخه بدل) و ایچ ۱۱۲ (نسخه اساس) آمده است. تفاوت در میان دو نسخه یاد شده بسیار کم به چشم می خورد. نسخه خطی به شماره ایچ ۵۵ مشتمل بر ۷۹ برگ و نسخه خطی به شماره ایچ ۱۱۲ دارای ۸۰ برگ است که در واقع در یک جلد اما در میان دو کتاب قرار گرفته است، از برگ شماره ۶۹ آغاز می شود و به برگ شماره ۱۴۸ به پایان می رسد. نسخه اول الذکر در سال ۱۸۸۸ بکر می نگارش یافته است و سال کتابت نسخه موخر الذکر درج نیست. پیشینه داستان:

نظامی گنجوی (۵۳۵ تا ۶۰۷ - ۶۱۲ ق) داستان سرایی بزرگ ایرانی مثنوی به نام خسرو و شیرین سروده است و در آن منظومه فرهاد و خسرو هر دو عاشق شیرین هستند و خسرو پسر هرمز و نوه انوشیروان، پادشاه ساسانی، با فرهاد عهد می بندد که اگر فرهاد کوه

را با تبر بکند، حق داشتن شیرین را داشته باشد۔ فرهاد شروع به کندن کوه می کند و وقتی این خبر به خسرو می رسد، او به فرهاد از طریقی این اطلاع دروغین می رساند که شیرین در گذشته است۔ فرهاد خودش را به ضرب تبر می کشد و در پایان شیرین از غم مرگ فرهاد جانفش را به حق می سپارد۔

خلاصهٔ مثنوی دونی چند:

شاعر در آغاز منظومه از زیبایی شیرین سخن می زند۔ سپس بدان می پردازد که چگونه خسرو در دام عشق شیرین اسیر می شود البته فرهاد نیز که دلپاخته شیرین است، مبتلای عشق وی است۔ شیرین به فرهاد می گوید که در عشق وی کوه را بکند، مردانه صفت کمر ببندد و عشق راستین خود را نشان بدهد۔ اما فرهاد در آن تلاش کندن کوه جانفش را می بازد۔ داستان خسرو و شیرین در شبه قاره همواره مورد توجه سخنوران این دیار قرار گرفته است که بدین ترتیب اند:

- ۱- شیرین و خسرو، به نام فرهاد و شیرین یا شیرین و فرهاد از جمال الدین عرفی شیرازی (د- ۹۹۹ ق) در ۴۴۰ بیت۔
- ۲- شیرین و خسرو از محسن رازی (د- ۱۰۲۰ ق)
- ۳- شیرین و خسرو از میرزا صغیر بیگ (د- ۱۰۲۱ ق)
- ۴- خسرو و شیرین یا فرهاد و شیرین از میرزا قوام الدین آصف خان متخلص به جعفر (د- ۱۰۲۱ ق)
- ۵- شیرین و خسرو از میر محمد حسن (دوران اکبر شاه)
- ۶- شیرین و خسرو از شکیبی صفا هانی (دوران جهانگیر شاه)
- ۷- شیرین و خسرو از محمد شریف کاشی (د- ۱۰۲۴ ق)
- ۸- خسرو و شیرین از خواجه شاپور رازی متخلص به فریبی (د- ۱۰۳۱ ق)
- ۹- شیرین و خسرو از محمد طاهر و صلی رازی (د- ۱۰۳۱ ق)
- ۱۰- شیرین و خسرو از میرزا محمد متخلص به روح الامین (دوران جهانگیر شاه)

- ۱۱- خسرو و شیرین از ابراهیم ادهم (دوران شاه جهان)
- ۱۲- شیرین و خسرو از حضری خوانساری (دوران اورنگزیب عالمگیر)
- ۱۳- شیرین و خسرو منسوب به ملا فوق الدین (دوران اورنگزیب عالمگیر)
- ۱۴- شیرین و خسرو از متراداس
- ۱۵- خسرو و شیرین به نام ثمره الفواد و نتیجه الوداد از محمد قاسم ظرافت لاهوری
(قرن دوازدهم هجری قمری)

قصهٔ درد زاد خسته نهاد شیرین و فرهاد که به فولاد سنگ و

تیشه جان بر باد داد

کوهست همه تن چو جان شیرین	شیرین سخن از بیان شیرین	۱
از گفتن نام لب ببندد	از بسکه به شهد و شیر خندد	۲
تا نام چو شیر او بگویم	با شیر زبان خود بشویم	۳
چفشیده قلم شود به صد ذوق	بر کاغذگر نویسم از شوق	۴
کن از سر شوق تیز گامی	ای خامه به مغز بخت و خامی	۵
از روز نخست یاد کن عهد	درمانده مشو چو مگس در شهد	۶
زان پس ده چاشنی جهان را	شیرین تر ساز خود زبان را	۷
از نور رخسار تنور دل سوخت	آن ماه جبین به نور افروخت	۸
در شیر جهان اسیر دادش	چون مادر دهر شیر دادش	۹
چون دام بلایی مو به مو را	خسرو چو شنید حُسن او را	۱۰
بر لشکر و مال پشت پا کرد	دیوانه صفت زنجیر پا کرد	۱۱
آن را چه کند چون نقد جان باخت	در بازی عشق خان و مان باخت	۱۲
چون مرغ اسیر دست صیاد	بی تاب و خراب بود فرهاد	۱۳
بی چاره مریض چاره می جُست	در ورطهٔ بلا کناره می جُست	۱۴

زین داد به عاشقان رواجی	شیرین کردش عجب علاجی	۱۵
در کوه فلان برای جویی	گفتش که رود به جُست و جویی	۱۶
از سنگ دلی دو لخت سازد	شب روز به سنگ سخت سازد	۱۷
یک حوض برای شیر کندد	مردانه صفت میان ببندد	۱۸
از عمرِ عزیز شست و شویی	زان جویی کند به دست و رویی	۱۹
کندید چو ریشه خود به تیشه	آن چابک دست هنر پیشه	۲۰
از بیخ به کوه همچو کاهی	افتاد به پای خود به چاهی	۲۱
آن کو قدیم خانه کردش	چون عشق ز دل دیوانه کردش	۲۲

فنی خصایص و صنایع بدایع:

بیت ۱: شیرین سخن، بیان شیرین، جان شیرین: حس آمیزی

بیت ۱: تکرار کلمه شیرین

بیت ۱: تکرار حرف شین و نون

بیت ۱: تن، جان: صنعت تضاد

بیت ۱: تن چو جان: تشبیه

بیت ۲: به شہد و شیر خندیدن: کنایه

بیت ۲: از گفتن نام لب ببندد: کنایه

بیت ۳: با شیر زبان شستن: کنایه

بیت ۳: نام چو شیر: تشبیه

بیت ۴: قلم: تشخیص

بیت ۵: ای خامه: تشخیص

بیت ۶: چون مگس در شہد در ماندن: کنایه

بیت ۶: شہد، عہد: جناس ناقص

بیت ۶: روزِ نخست: تلمیح از روزِ الست

بیت ۷: شیرین ساختن زبان: حس آمیزی و کنایه

بیت ۸: ماه جبین: تشبیه بلیغ

بیت ۸: نور دل: تشبیه بلیغ

بیت ۹: مادر دهر: استعاره مکنیه (تشخیص)

بیت ۹: جهان: مجاز مرسل برای اهل جهان

بیت ۱۰: دام بلا: تشبیه بلیغ

بیت ۱۰: مو، او: جناس ناقص

بیت ۱۱: بر لشکر و مال پشت پا کردن: کنایه

بیت ۱۲: نقد جان: تشبیه بلیغ

بیت ۱۲: نقد جان باختن: کنایه

بیت ۱۲: بازی عشق: تشبیه بلیغ

بیت ۱۲: خان، مان، جان، آن، جناس

بیت ۱۳: فرهاد چون مرغ اسیر دست صیاد: تشبیه

بیت ۱۴: چاره، بی چاره: جناس

بیت ۱۶: جویی، جویی: جناس تام

بیت ۱۷: شب، روز: صنعت تضاد

بیت ۱۷: سنگ دلی: کنایه

بیت ۱۸: میان بستن: کنایه

بیت ۱۹: از عمر عزیز دست شستن: کنایه

بیت ۱۹: رویی، شویی: جناس

بیت ۱۹: دست، شست: جناس

بیت ۲۰: پیشه، ریشه، تیشه: جناس

بیت ۲۱: چاه، گاه: جناس

بیت ۲۱: کوہ، کاه: جناس

بیت ۲۱: کوہ همچو کاه: تشبیہ

بیت ۲۲: عشق: تشخیص

کتابشناسی:

- اسمعیل پور، محمد (۱۳۷۵ش) کیگوهر نامہ؛ دانش نامہ ادب فارسی در شبہ قارہ، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تہران۔
- جہانتاب (۱۳۸۵ش) محض اعجاز، شامل دانش نامہ ادب فارسی در شبہ قارہ، بہ کوشش حسن انوشہ، وزارت فرهنگ و ارشاد، تہران۔
- صدیقی، طاہرہ (۱۳۷۷ش / ۱۹۹۹م) داستان سرائی فارسی در شبہ قارہ در دورہ تیموریان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- انصاری، نورالحسن (۱۹۶۹م) فارسی ادب بمہد اورنگزیب، اندوپرشین سوسائٹی، دہلی
- سید عبداللہ (۱۳۷۱ش) ادبیات فارسی در میان ہندوان؛ مترجم دکتر محمد اسلم خان، موقوفات دکتر محمود افشار، تہران۔
- ظہورالدین احمد (۱۹۹۰، ۱۹۸۵، ۱۹۷۷م) پاکستان میں فارسی ادب، ج ۵، ۳ و ۴، ادارہ تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب، لاہور۔
- منزوی، احمد (الف) (۱۸۷م) فہرست مشترک نسخہ خطی فارسی پاکستان، جلد ہشتم، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- نوشاہی، خضر عباسی (۱۹۸۶م) فہرست نسخہ های خطی فارسی کتابخانہ دانشگاه پنجاب، لاہور گنجینہ آذر، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔

Duni Chand Raizadeh (1965) Kaigozar Nameh, Edited by

Muhammad Baqir, Punjab Adabi Academy, Lahore.

